

ALEXANDER THE GREAT. A NEW HISTORY, WALDEMAR HECKEL, LAWRENCE A. TRITLE (ED.), OXFORD: WILEY-BLACKWELL, 2009, SS. XIX+366

Postać Aleksandra Wielkiego, obok Juliusza Cezara, przyciąga chyba największe zainteresowanie badaczy antyku spośród wszystkich postaci historycznych tej epoki. Ogromowi piśmiennictwa problemu towarzyszy różnorodność podejmowanych zagadnień, przez co trudno jest znaleźć temat dotyczący Aleksandra, który nie spotkał się z choćby częściowym opracowaniem. W tym świetle prowokacyjnie brzmi podtytuł zbioru redagowanego przez Waldemara Heckela i Lawrence'a Trible'a, dwóch wybitnych badaczy dziejów hellenistycznych. Czy, według redaktorów, „Nowa historia” miałyby przewrócić dotychczasowe poglądy na postrzeganie postaci macedońskiego króla? Takie postawienie celu publikacji byłoby, wobec wielkości korpusu dzieł poświęconych Aleksandrowi i przekrojowości tematycznej artykułów zbioru, raczej przesadą. W pierwotnym założeniu, niezrealizowanym z powodu opóźnienia procesu wydawniczego, książka miała oferować wprowadzenie do dyskusji badawczych dla czytelników-niespecjalistów, zainteresowanych postacią Aleksandra przez film Olivera Stone'a z 2004 roku. Według redaktorów nowatorstwo zbioru miałyby leżeć w szerokim zakresie tematycznym artykułów, różnorodnym podejściu do badanego zagadnienia oraz w doborze autorów przekraczającym granice świata anglojęzycznego; podkreślają tu wysiłek włożony przez nich w tłumaczenie tekstów nadesłanych w językach niemieckim, francuskim i włoskim.

Zakres tematyczny artykułów nosi wyraźne ślady świadomego doboru. Początkowe rozdziały mają charakter wprowadzający i z pewnością będą konieczne dla wprowadzenia szerszego audytorium w podstawową faktografię epoki lub choćby dla jej uporządkowania. Tom otwiera tekst Michaela Zahrntha *The Macedonian Background*, który jako jedyny w zbiorze traktuje o wydarzeniach poprzedzających panowanie Aleksandra. Autor zaznacza jedynie najdawniejsze dzieje Macedonii, poświęcając więcej miejsca na zmienne koleje królestwa macedońskiego w latach 399–359 p.n.e., zaznaczające się zarówno silnymi rządami Amyntasa III, jak i okresami destabilizacji wewnętrznej, konfliktów dynastycznych i obcych interwencji. Główną uwagę poświęca jednak samym rządóm Filipa II, przedstawiając w chronologicznym układzie najważniejsze fakty z czasów jego panowania, z uwzględnieniem ekspansji zewnętrznej, stosunków z *poleis* greckimi – w szczególności z Atenami i Tebami. Jeśli tekst miał być w założeniu kompletnym wprowadzeniem do bazy operacyjnej Aleksandra, co sugeruje słownictwo tytułu, dziwi niemal zupełne pominięcie spraw wojskowych. Z pewnością temat ten był poruszany już wielokrotnie, ale to samo dotyczy

innych zagadnień artykułu, a nie można chyba zakładać znajomości pominiętego problemu przez niespecjalistów. Uważnego czytelnika chcącego dokładnie śledzić rozwój terytorialny królestwa nieprzyjemnie rozczaruje brak dokładnej mapy Macedonii czy choćby tylko północnych Bałkan. Z całego tego wywodu wyróżniają się próby odpowiedzi na pytania: w którym momencie król macedoński mógł powziąć poważny zamiar wojny z Wielkim Królem i jakie miało to konsekwencje dla jego polityki przede wszystkim wobec Greków oraz czym różniły się działania Filipa wobec Grecji od postępowania wcześniejszych hegemonów: Aten, Sparty i Teb. Szczególnie zwraca uwagę Zahrnta nowatorskie rozwinięcie przez Filipa znanej Grekom i akceptowanej przez nich formuły *koine eirene* za pomocą wprowadzenia nowych instytucji zwiększających skuteczność wprowadzania postanowień państw członkowskich: stałego *synedrionu* i *hegemonu* – dowódcy wojsk sprzymierzonych.

Pierwszy z zamieszczonych w zbiorze tekstów Waldemara Heckela *Alexander's Conquest of Asia* w najwyraźniejszy sposób pełni funkcję służebną wobec innych publikowanych artykułów. To ściśle chronologiczna narracja o wyprawie macedońskiego króla, zaczynająca się od bitwy pod Cheroneją i zamordowania Filipa a kończąca się śmiercią Aleksandra. Oczywiście jest, że nie należy od tego rodzaju wprowadzenia oczekiwać obalania dotychczasowych ustaleń nauki. Warto odnotować, przydatne ze względu na późniejsze artykuły badające dwór Aleksandra, dość uważne potraktowanie kwestii opozycji wobec zmian w rytuale dworskim oraz spisków wymierzonych w osobę królewską.

Następny rozdział – *The Diadochi, or Successors to Alexander* Patricka Wheatleya – porusza kilka problemów historyka okresu Diadochów: trudności operowania na niezwykle różnorodnym materiale źródłowym, opozycję unitaryzm-separatyzm w działaniach następców Aleksandra, ideę tytułu królewskiego w poczynaniach poszczególnych wodzów oraz trudności z ustaleniem chronologii wydarzeń ukazane na przykładzie okresu 322–310 p.n.e. Na uwagę zasługuje zwłaszcza ukazanie przyjmowania przez Diadochów pewnych atrybutów władzy królewskiej jeszcze przed oficjalnym przybraniem tytułu oraz przedstawienie możliwości objęcia go w pierwszych latach po śmierci Aleksandra.

Drugi z zamieszczonych w zbiorze tekstów Waldemara Heckela nosi tytuł *A King and his Army*. Ocena stosunków pomiędzy osobą królewską a armią oparta jest na analizie przypadków niesubordynacji tej drugiej przejawiającej się w formie spisków lub otwartego buntu. Heckel odnotowuje narastające niezadowolenie oficerów macedońskich z wprowadzania przez Aleksandra kolejnych perskich zwyczajów. Zauważa jednak, że więź króla z armią była niezwykle silna, jeśli buntownicy nad brzegami rzeki Hyfasis *de facto* prosili króla o zaniechanie dalszego marszu przez wzgląd na ich zmęczenie, nie próbowali

natomiast zagrozić samej osobie panującego.

Przekaz Plutarcha o starciu pomiędzy Hefajstionem a Kraterosem inspirowane z kolei Georga Webera do analizy otoczenia Aleksandra. Charakteryzuje on dwór jako rozszerzony dom monarchy i dokonuje jego podziału na krąg wewnętrzny – zaufanych towarzyszy i przyjaciół króla, wraz ze służbą – oraz zewnętrzny – gości, posłów przybywających do króla i urzędników tymczasowo przebywających na dworze. Następnie śledzi otoczenie Aleksandra w historycznym rozwoju: odziedziczenie po Filipie jego zaufanych doradców, których zastępowali stopniowo rówieśnicy króla, do których następnie dołączali Irańczycy. Analizuje rolę włączenia części elit achemenijskich do udziału w rządach dla sprawowania kontroli nad wielkim państwem. W tym kontekście przyjmowanie perskich zwyczajów dworskich ukazuje się jako ważny czynnik umożliwiający akceptację Aleksandra, jako następcy Achemenidów, przez elity irańskie.

Przeglądu postępowania Aleksandra wobec *poleis* greckich sprzymierzonych w Związku Korynckim dokonuje Elisabetta Poddighe. Ukazuje prawną legitymizację działań króla na podstawie uprawnień hegemonu Związku, co mogło mieć wielkie znaczenie dla greckiej opinii publicznej. Pokazuje liczne przypadki uszeregowania Aleksandra ze swoich prerogatyw na rzecz Rady związkowej. Ukazuje jednak także późniejsze pomijanie instytucji związkowych, widoczne choćby w ogłoszeniu decyzji o powrocie wygnańców podczas igrzysk olimpijskich, co pozwoliło uniknąć zwoływania Rady. W czasie lektury tego, niewątpliwie ciekawego, studium nasuwa się pytanie, na ile istotne było przestrzeganie przez Aleksandra praw, które postrzegane były jako narzucone siłą. Należy jednak zauważyć, że perspektywa ateńska nie była jedyną i dominującą, a przestrzeganie praw przez Aleksandra dostarczało świetnych argumentów zwolennikom współpracy z Macedonią w *poleis* Związku.

Jeden z ciekawszych rozdziałów książki poświęcony został Grekom w służbie Aleksandra – artystom, sportowcom, urzędnikom oraz żołnierzom. Lawrence Tritle, wychodząc od analizy kilku wydarzeń źródłowych, dokonuje przeglądu tych kategorii ludzi pod względem liczebności, pochodzenia, spełnianych funkcji i wpływu. Pokazuje w ten sposób, że dla tysięcy Greków służba dla Aleksandra stanowiła na tyle atrakcyjną możliwość zarobku, że pokonywali ogromne odległości, przybywając nieraz z dalszych obszarów świata greckiego i podejmując znaczne ryzyko. Przekaz Plutarcha o starciu Fokiona z Leosthenesem inspirowane z kolei Tritle'a do podjęcia problemu istnienia frakcji pro- i antimacedońskich w *poleis* greckich. Tritle zdecydowanie występuje przeciw temu tradycyjnie ugruntowanemu i bronionemu m.in. przez Petera Greena podejściu, wskazując, że wybory stojące przed ówczesnymi politykami były bardziej skomplikowane i nie mogły być sprowadzane do prostej

opozycji. Rozdział ten pokazuje, w jaki sposób część Greków akceptowała Aleksandra i pozwala lepiej zrozumieć przyczyny, dla których mógł on utrzymać powodzenie w toku swej wyprawy. Poruszone problemy zdają się jednak zasługiwać również na szersze i bardziej kompletne studium.

Absolutnie koniecznym w zbiorze esejem jest tekst Pierre'a Brianta o stanie państwa perskiego pod rządami ostatnich Achemenidów. Grecki szowinizm autorów antycznych do tego stopnia wpłynął na historiografię, że tradycyjnie imperium Dariusza III postrzegano jako „kolosa na glinianych nogach”. Weryfikacja tego poglądu stanowi jedno z kilku zasadniczych pytań, bez których nie może się obyć jakiegokolwiek współczesne naukowe studium postaci Aleksandra. Briant, po dokonaniu charakterystyki problemów źródłowych, przechodzi do studium sytuacji w dwóch prowincjach państwa Achemenidów, Baktrii i Idumei, w których nowoodkryte zbiory tekstów pozwalają na stwierdzenie, że znana z czasów potwierdzonej świetności państwa perskiego administracja i typ gospodarki w dalszym ciągu funkcjonują za ostatnich królów achemenidzkich. Dalsza analiza pozycji dwóch satrapów, znanych z greckich źródeł jako Piksadoros i Mazajos, prowadzi Brianta do wniosku, że w tym czasie dokonywano również zmian granic obszarów podległych satrapom, które wskazują na istnienie faktycznej kontroli królewskiej nad obszarem państwa. Wreszcie, źródła wskazują na kontynuację gospodarki królewskiej i tradycji również w Persydzie – centrum monarchii – aż po panowanie Aleksandra. Autor kończy swoje studium przypomnieniem postaci Mazajosa, który przeszedłszy na służbę macedońskiego króla przyczynił się do utrzymania ciągłości instytucji achemenidzkich pod nowymi rządami.

Kolejny tekst autorstwa Brianta to analiza ciekawego zagadnienia historiograficznego – tradycji postrzegania państwa perskiego jako tkwiącego w stagnacji i despotyzmie, z którego Aleksander wyzwolił dawnych niewolników Wielkiego Króla. Miał on też doprowadzić do rozkwitu handlu, usuwając przeszkody stawiane mu przez Persów. Autor wskazuje na początki tej tendencji w przedstawianiu dzieła Aleksandra i na kontekst jej powstania – rywalizację o szlaki handu dalekomorskiego oraz obszary kolonialne; śledzi także inne koncepcje postrzegania ekonomicznych skutków wyprawy Aleksandra. Studium to wyrasta z wcześniejszych badań Brianta nad tym tematem i jest interesującym badaniem jednego z wielu problemów historiograficznych. Późniejsze prace autora przyniosły szersze ujęcie postrzegania postaci Aleksandra w okresie nowożytnym, w szczególności w *Alexandre des Lumières: fragments d'histoire européenne*, Paris 2012.

Następne prace poruszają innego rodzaju problemy. Elizabeth Carney dokonuje analizy związków macedońskiego króla z matką, których postrzeganie uważa za jeden z

bardziej trwałych mitów narosłych wokół postaci Aleksandra, którego zwykle się uważać za pozostającego pod silnym wpływem swojej „okropnej” matki. Autorka analizuje przekazy o ich kontaktach na tle wiedzy o zwyczajach dworu Argeadów. Wskazuje na poligamiczny charakter małżeństwa Olimpias z Filipem, rywalizację o sukcesję syna, która wymuszała ścisłą z nim współpracę, wreszcie jej niezależność od Antypatra w przekazywaniu informacji o sytuacji w Macedonii. W świetle tych okoliczności staje się zrozumiałe, jak duże znaczenie musiała mieć Olimpias dla nawet odległego o tysiące kilometrów Aleksandra. Zastanawia jednak zdecydowanie, z jakim autorka odrzuca wiarygodność przekazu Teofrasta o spotkaniu z heterą Kallikseiną. Użyte argumenty naprawdę nie wydają się pozwalać na tak jednoznaczną konkluzję.

Życie seksualne Aleksandra wydaje się najbardziej poruszać szeroką publiczność dzisiejszych czasów, czego widocznym przykładem mógł być odbiór niedawnego filmu Olivera Stone'a. Daniel Ogden, badacz seksualności starożytnych, zapowiada rekonstrukcję wzorców seksualnych społeczeństwa, w którym żył król, i umieszczenie dostępnych informacji o osobie Aleksandra w ich kontekście. Należy rozumieć, że na systematyczną realizację pierwszego zamiaru badaczowi zabrakło miejsca w niedługim artykule, zdołał jednak zebrać przekazy o kontaktach władcy z kobietami i mężczyznami, szczególną uwagę poświęcając przypadkowi Bagoasa. Konkluzja wywodu z pewnością nie zaskoczy specjalisty, ale może być ciekawa dla zamierzonej grupy docelowej temu: w kontekście epoki obraz Aleksandra ściśle heteroseksualnego byłby mniej prawdopodobny od tego, który przekazują źródła.

Boris Dreyer zajął się z kolei greckimi kultami Aleksandra. W swoim artykule, opartym na szerokiej bazie wcześniejszych badań, analizuje przekazy dotyczące kultu, pochodzące z dwóch głównych obszarów: Azji Mniejszej i wysp egejskich oraz Grecji kontynentalnej, którym odpowiadają odmienne okoliczności ustanowienia kultu: wdzięczność z powodu wyzwolenia spod panowania perskiego i ustanowienia demokracji oraz spełnianie królewskiego życzenia deifikacji.

Recepcją postaci Aleksandra w okresie Diadochów zajął się Alexander Meeus. Młody badacz przeanalizował przypadki powoływania się przez walczących następców na dziedzictwo zmarłego króla, kontynuację elementów jego polityki i obraz jego osoby wśród służących w wojsku Macedończyków. Nie stronił przy tym od dyskusji z poglądami innych uczonych, szczególnie R. Malcolma Erringtona.

Diana Spencer podjęła problem recepcji Aleksandra w Rzymie – od Scypiona Afrykańskiego i Pompejusza Wielkiego po Trajana i Hadriana. Zatrzymała się też dłużej nad

szczególnie interesującym, według niej, dla Rzymian wątkiem postawy historyka Kallistenesa wobec poczynań króla, które budziły jego sprzeciw.

Catie Mihalopoulos bada propagandę władzy Aleksandra, której narzędziem były oficjalne przedstawienia króla stworzone przez Lizypa i Apellesa. Analiza treści i kontekstu powstania zachowanych wizerunków Aleksandra pokazuje istotną rolę funkcji propagandowych w rozwoju sztuki hellenistycznej.

Ostatni esej, autorstwa E.J. Baynhama, zapowiada się najbardziej ciekawie dla czytelnika przyciągniętego przez film Olivera Stone'a, jednak w lekturze staje się jasne, że nawiązania do dzieła filmowego są tylko dodatkiem do pierwotnego tematu artykułu, czyli analizy serii obrazów Charlesa Le Bruna, nadwornego malarza Ludwika XIV, pod kątem niesionych treści ideologicznych i odniesienia do polityki patrona. Analiza jest niewątpliwie ciekawa i stanowi dobry wkład do odpowiedzi na pytanie o postrzeganie postaci starożytnego zdobywcy w późniejszych epokach, jednak pozostawia niedosyt widzowi – przypomnijmy, do którego kierowana jest książka – filmu kinowego. Zestawienie tak różnych dzieł inspirowane oryginalnością, można jednak odnieść wrażenie, że część tekstu poświęcona filmowi została dodana nieco mechanicznie.

Wybrane przez redaktorów teksty prezentują różnorodne zagadnienia powiązane w jakiś sposób z postacią Aleksandra. Do najciekawszych należą artykuły autorstwa Tritle'a i Brianta, z których zwłaszcza pierwszy potrafił spełnić funkcję wyjaśnienia ważnego problemu historycznego. Kilka innych również może zaciekawić czytelnika-niespecjalistę. Docenić należy rozszerzenie perspektywy zbioru o tak fascynujące obecnie szeroką publiczność aspekty życia prywatnego Aleksandra a także obszerny dział dotyczący recepcji jego postaci. Z pewnością nie można uznać, że szesnaście artykułów zbioru przedstawia wszystkie ważne perspektywy działań Aleksandra. Brakuje zwłaszcza wyjaśnienia militarnych przyczyn sukcesu wyprawy i w ogóle jakiegokolwiek studium militarne. Być może redaktorzy „Nowej historii” czuli znużenie tym – bądź co bądź – tradycyjnym problemem historiografii, poruszonym wielokrotnie w minionym wieku i budzącym zainteresowanie znacznie wykraczające poza krąg pasjonatów starożytności – by wspomnieć choćby pamiętną pracę gen. J.F.C. Fullera *The Generalship of Alexander the Great*. Interesujące mogłoby również być spojrzenie ekonomiczne: zarówno bliższe studium kosztu wyprawy wojennej do Azji i źródeł jej finansowania, jak i próba oceny ekonomicznych skutków wyprawy (w całym zbiorze pojawiająca się tylko w tekście Brianta jako problem historii historiografii). Wreszcie, dla spodziewanego grona czytelników książki interesujące mogłoby być syntetyczne ujęcie długoterminowych skutków wyprawy (choćby jako zwięzły przegląd wybranych zagadnień

Recenzje

okresu hellenistycznego).

Powstaje pytanie, czy przyjęta formuła zbioru tekstów różnych autorów jest odpowiednia dla przyjętej grupy docelowej. Wydaje się, że nie – widz filmu pozbawiony wiedzy o epoce nie będzie potrafił odnaleźć się w gąszczu wydarzeń, postaci, problemów i nazwisk badaczy. Taki czytelnik daleko większą korzyść odniósłby z systematycznego ujęcia wyprawy lub postaci Aleksandra, napisanego przez jednego autora i przedstawiającego poszczególne problemy w odpowiedniej skali i umieszczającego je w odpowiednim miejscu swojej narracji. Należy uznać przedstawiony przez autorów cel wydania książki za nie do końca szczęśliwie wybrany. Mimo to publikacja będzie niewątpliwie wielką pomocą dla studentów anglojęzycznych i historyków innych specjalności, zbierając w jednym miejscu opinie wielu uznanych badaczy przedstawiających aktualny stan badań nad poruszonymi problemami. Książka została wydana solidnie, tekstowi towarzyszą mapy (choć nie wszystkie, na które uważny czytelnik mógłby chcieć spojrzeć), chronologia dziejów Macedonii, wyprawy Aleksandra i początków okresu hellenistycznego do 301 r. p.n.e., listy stosowanych skrótów, indeks, ilustracje (w tym dwie kolorowe reprodukcje obrazów Le Bruna). Błędy edytorskie są rzadkie, choć wydawcy nie ustrzegli się kilku przykrych literówek. Całość publikacji należy ocenić pozytywnie i wysoko, mimo że dokładnej realizacji jednego, wyraźnie określonego założenia, redaktorom nie udało się osiągnąć.

Marek Dobrzański

Uniwersytet Wrocławski

marekdobrzanski@gmail.com